

MONO VS. MULTI:
KULTURALIZMI
U ZNANOSTI I
POLITICI

Janko
Bekić

Institut za međunarodne odnose
jankobekic@hotmail.com
UDK 321.01:342.724
316.73

SAŽETAK — Terorističkim napadima na New York, Washington, Madrid i London završilo je zlatno razdoblje multikulturalizma u SAD-u i Europi. Kritike upućene onima koji su grupna prava (manjina) stavljali ispred prava pojedinaca postale su sve oštrije pa je i sam ‘multikulti’ tabor ublažio i revidirao svoje pozicije okrenuvši se tzv. liberalnom ili ‘mekanom’ multikulturalizmu. Istovremeno je stvorena nova inačica – interkulturalizam – koja umjesto različitosti naglašava sličnosti, usmjerena je ka dijalogu i suradnji, te kao takva postupno ali sigurno nadomješta stariji model. 253

KLJUČNE RIJEČI — kulturalizam, manjinska prava, ljudska prava, asimilacija, integracija, Islam, feminizam, sekularizam

254 Govoreći o suprotstavljenim pojmovima mono- i multikulturalizma prečesto stavljam naglasak na prefikse *mono* (lat. za jedan) i *multi* (lat. za mnogo), zapostavljajući pritom samu bit problema koja se nalazi u osnovnoj riječi kulturalizam. Kulturalizam je ideja koja postulira da su pojedinci determinirani svojom kulturom, da te kulture čine zatvorene, organske cjeline, te da pojedinac nije u stanju napustiti svoju kulturu već, naprotiv, svoje ostvarenje kao osoba može doživjeti samo unutar nje. Kulturalizam isto tako smatra da kulture mogu i moraju potraživati posebna grupna prava i zaštite, čak i onda kada krše individualna prava (Eriksen i Stjernfelt, 2009).

Kulturalizam je, kao i svaki drugi -izam, prerastao iz znanstvene teorije u političku ideologiju, a danas uspijeva i na lijevom i na desnom spektru europske politike. Jedan dio ljevice zastupa multikulturalne stavove, dok se desnica zauzima za očuvanje monokulturalnog obilježja europske nacionalne države. No, unatoč ovom razilaženju oko prefiksa i jedna i druga strana polaze od krajnje konzervativnog stava da je sudbina pojedinca usko povezana s kulturom kojoj 'pripada', što sasvim dobro pristaje desnoj političkoj misli, ali je nespojivo s postavkama liberalizma ili marksizma (Eriksen i Stjernfelt, 2009).

Francuski filozof Alain Finkielkraut već je krajem 80-tih godina prošloga stoljeća kritizirao novi smjer Ujedinjenih naroda optuživši ih da su popustili pod pritiskom onih koji smatraju da narodi, nacije i kulture imaju prava koja nadilaze prava čovjeka te odustali od propagiranja univerzalnih ideala prosvjetljene Europe. Finkielkraut je multikulturalni lobi okrivio i za podržavanje uskogrudnog šovinizma svake manjinske kulture (Finkielkraut, 1989: 90–111). Iz ovog proizlazi da je sukob mono- i multikulturalista fiktivan, dok se stvarni rascjep nalazi između pozicija kulturalizma s jedne i prosvjetiteljskog univerzalizma s druge strane.

TVRDI I MEKANI MULTIKULTURALIZAM

Uvažavajući ove i slične argumente, većina multikulturalista napustila je rigidni ili 'tvrđi' stav o jednakosti svih kultura okrenuvši se tzv. 'mekanom' ili liberalnom multikulturalizmu koji tvrdi da se

prava kulturnih ili manjinskih grupa mogu usuglasiti s univerzalnim ljudskim pravima, tj. s civilizacijskim dostignućima Zapadnog svijeta (što je jedino moguće u kontekstu demokratski uređenog društva). Isto tako, ključne međunarodne organizacije poput UN-a i OESS-a svoje su dokumente o kulturnoj raznolikosti nadopunile stavkama koje 'garantiraju' da prava grupa ne smiju biti tumačena tako da idu nauštrb prava pojedinaca (Kymlicka, 2009: 46–47).

Važno je naglasiti kako ova rasprava faktički nije postojala sve do kraja 80-tih godina prošloga stoljeća te da se razbuknula tek s raspadom Istočnog bloka i paralelnim izbijanjem brojnih etnički i vjerski inspiriranih sukoba diljem post-komunističkog prostora. Nakon II. svjetskog rata, a poučena iskustvom agresivne politike III. Reicha prema susjednim zemljama s njemačkim manjinama, međunarodna je zajednica okupljena u novo stvorenim Ujedinjenim narodima odustala od Versailleskog koncepta zaštite manjinskih, tj. grupnih prava, posvetivši se pritom protekciji univerzalnih ljudskih prava, tj. prava pojedinaca. Niti Povelja UN-a iz 1945., niti Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948., niti Europska konvencija o ljudskim pravima iz 1950. ne spominju kolektivna prava manjina zamjenjujući ih garancijom osnovnih građanskih i političkih prava za sve pojedince bez obzira na njihovu grupnu pripadnost (Kymlicka, 2009: 29–30).

Tek je strah od etničkog čišćenja i genocida, do kojih je nakon kraha komunističke ideologije i nastanka političkog vakuuma došlo na Balkanu i Kavkazu – dakle na samoj periferiji Europe, doveo do revitalizacije pojma manjinskih prava. Ovdje moramo istaknuti kako manjinska prava nisu monolitna nego se razlikuju za stare (etničke manjine i domorodački narodi) i nove (izbjeglice i ekonomski imigranti) manjine. Pritom je također važno dodati kako u pogledu prava starih manjina postoji određeni konsenzus, kako među znanstvenicima tako i među samim političarima. Problemi se očituju na kolektivnim pravima novih manjina, pogotovo kada je riječ o imigrantima. Razlozi za to su dvojaki: kao prvo, od imigranata se (kao novih pridošlica) očekuje da se integriraju u kulturu zemlje domaćina, dok se za pripadnike starih etničkih manjina smatra da su već (koliko-toliko) integrirani. Osim toga, imigranti

256 (opet za razliku od pripadnika starih manjina) najčešće dolaze s drugih kontinenata i vrlo često ispovijedaju druge vjere pa su razlike između njih i domicilnog stanovništva, sasvim logično, veće.

Monokulturalisti, ukoliko su uopće spremni prihvatiti ih kao građane svoje države, od imigranata zahtijevaju asimilaciju, dakle potpunu apsorpciju pojedinca, i grupe kojoj pripada, u većinsku/dominantnu kulturu. Multikulturalisti, s druge strane, odbacuju ovaj pristup opisujući ga kao imperijalistički, šovinstički i rasistički, tražeći od države i društva kulturni pluralizam koji se pak može definirati na različite načine. Najradikalniji među multikulturalistima smatraju da pripadnici novih manjina, ukoliko to ne žele, ne moraju naučiti službeni jezik države koja ih je prihvatila. Isto tako, za djecu imigranata zahtijevaju nastavu na materinjem jeziku, a za njihove roditelje izuzeće iz pravnog sustava države kada se radi o pitanjima obiteljskog (pa čak i kaznenog) prava.

MULTIKULTURALIZAM I ŽENE

Ovakvo ekstremno poimanje multikulturalizma posebno je problematično za feministkinje i za borce za ženska prava općenito. Feministkinja Susan Moller Okin u svom kulturnom eseju 'Je li multikulturalizam loš za žene?' ('Is Multiculturalism Bad for Women?') upozorava na činjenicu da zagovornici očuvanja i promocije kulturnih identiteta u demokratskim liberalnim društvima kulturne grupe poimaju kao monolite, pridajući previše pozornosti razlikama između grupa, a premalo onim unutar njih samih. Drugim riječima, pobornici kulturalizma namjerno ili nenamjerno zanemaruju drugorazredni položaj žena u mnogim svjetskim kulturama. Za razliku od kulturalista koji tvrde da je za razvoj samopoštovanja najvažnije članstvo u određenoj kulturnoj grupi, Moller Okin smatra da je barem jednako važan i status koji ta osoba ima unutar grupe. U svom zaključku Moller Okin piše: 'S feminističke točke gledišta nije nipošto jasno da manjinska prava predstavljaju ,dio rješenja'. Ona bi naprotiv mogla pogoršati problem. U slučaju patrijarhalnije manjinske kulture u kontekstu manje patrijarhalne

većinske kulture ne može vrijediti argument da ženske pripadnice manjinske kulture... imaju interesa u njenom očuvanju. Doista, one bi *mogle* puno bolje proći ukoliko kultura u kojoj su rođene nestane... ili, bolje, bude ohrabrena da se reformira tako što će učvrstiti jednakost žena...' (Moller Okin, 1999).

Iako nipošto nije rezerviran za Islam, ovaj se problem zbog globalne raširenosti muslimanske vjere i zbog fenomena zvanog *hidžab*¹ najčešće analizira u kontekstu druge najveće religije na svijetu. I doista, u 4. poglavlju svete knjige *Kur'an* nedvosmisleno piše: 'Muškarci upravljaju (*i vode brigu o*) ženama, jer je Allah odlikovao (*i uzdigao*) jedne iznad drugih i jer oni (*muškarci*) troše svoje imetke (*za izdržavanje žena*). Dobre žene su pokorne (*Bogu*)... A one (*žene*) za koje se bojite da će biti nepokorne, savjetujte ih, ostavite ih u posteljama (*ne prilazite im*) i istucite ih; a ako vam se pokore, ne iznalazite protiv njih nikakva načina (*da im učinite nasilje*). Zaista je Bog uzvišen (*i*) velik' (*Kur'an Časni*, 1974: 109). Slične stavke upitnog rodnog sadržaja nalazimo i u svetim knjigama drugih svjetskih religija iz čega proizlazi da vjerske doktrine – vrlo često u samim osnovama kultura – nisu bezuvjetno kompatibilne s vrijednostima, ili jasnije rečeno s ustavom i zakonima, demokratskih liberalnih (i sekularnih) društava koja jednakost spolova doživljavaju kao jednu od ključnih civilizacijskih dostignuća.

Jedno od mjesta gdje se sve češće zanemaruju ova dostignuća jesu sudovi diljem Europe koji kao već ustaljenu praksu uzimaju u obzir tzv. 'kulturalnu obranu'. 'Ubojicama iz časti', dakle ubojicama svojih suprug, sestri i kćeri, kao olakotna okolnost uzima se njihovo kulturno nasljeđe pa umjesto za teško ubojstvo bivaju osuđeni za ubojstvo na mah i samim tim na puno kraću zatvorsku kaznu. Ova vjerojatno najmorbidnija manifestacija multikulturalizma u izravnoj je suprotnosti s univerzalnom idejom da su svi ljudi jednaki pred zakonom, a ženske pripadnice manjinskih grupa dovodi u direktnu opasnost da postanu žrtve obiteljskog nasilja (West, 2005: 42–44).

1 — Propisno oblačenje žena koje podrazumijeva pokrivanje cijelog tijela osim lica i šaka.

258 IZMEĐU SUKOBA I STAPANJA

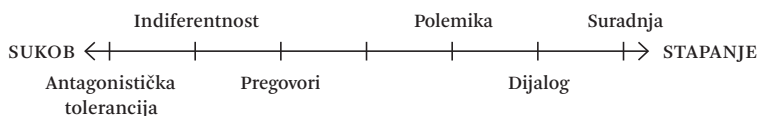
Neki znanstvenici i političari, koje se nikako ne može svrstati u kamp ksenofoba ili rasista, idu i korak dalje dovodeći multikulturalne politike u vezu s još jednim zlom 21. stoljeća – terorizmom. Govoreći u jeku bombaških napada u Londonu, predsjednik Komisije za jednakost i ljudska prava (tada Komisija za rasnu jednakost) tamnoputi laburist Trevor Phillips je istaknuo: ‘U proteklih nekoliko godina previše smo se fokusirali na ‚multi‘ a premalo na zajedničku kulturu. Naglašavali smo ono što nas razdvaja umjesto onog što nas spaja. Dopustili smo da tolerancija prema raznolikosti preraste u izolaciju pojedinih zajednica, u kojima neki smatraju da treba primjenjivati zasebne vrijednosti... Fragmentacija našeg društva na osnovi rase i etniciteta predstavlja katastrofu za sve nas. Upravo je zato najvažniji ishod ovoljetnih događaja nova odlučnost da spojimo naše ljude i da ih podsjetimo što to znači biti Britanac’ (Phillips, 2005).

Phillips pojam *Britishness* (britanstvo) opisuje kroz tri elementa: 1. privrženost demokraciji, slobodi govora i jednakosti; 2. zajednički jezik, pristojno ponašanje i briga za djecu² i 3. očuvanje individualnih, ponekad ekscentričnih životnih stilova. Rekavši ovo, Phillips razrađuje tri osnovne značajke integriranog društva, a to su: 1. jednakost: svi imaju pravo na jednaki tretman i nitko ne smije očekivati privilegije zbog svog podrijetla;³ 2. sudjelovanje: sve grupe sudjeluju u donošenju odluka ali i nose odgovornost za funkcioniranje društva i 3. interakcija: nitko ne smije biti zarobljen unutar vlastite zajednice, a rasa i etnicitet ne smiju biti prepreka pri ostvarivanju poslovnih kontakata ili prijateljstava (Phillips, 2005).

Upravo je treća Phillipsova točka o interakciji ključna za iznalaženje zajedničkog, uz istovremeno očuvanje raznolikosti. Srpski sociolog religije Milan Vukomanović izradio je u tom pogledu vrlo korisnu shemu koja uzima u obzir sve oblike interakcije između dvije kulturne grupe:

2 — Naglasak na zajedničkom jeziku nika-ko se ne bi svidio multikulturalistima koji inzistiraju na višejezičnosti, pogotovo u državnim institucijama

3 — Ova je točka dijametralno oprečna zahtjevima multikulturalista koji traže afirmativnu akciju za pripadnike manjina

U ovoj shemi, krajnosti sukoba i stapanja predstavljaju nepoželjne odnose jer oba kao ishod imaju nestajanje jedne kulture (u sukobu na nasilan način jedna kultura ‘briše’ drugu, dok u stapanju od dvije kulture nastaje jedna, što također znači gubitak). No, najpoželjniji odnos svakako je onaj bliži stapanju, a sastoji se od dijaloga i suradnje (Vukomanović, 2008: 131–138).

Dijalog i suradnja u posljednjih su nekoliko godina postale ključne riječi u pristupu Europske unije tematici kulturnog pluralizma, a interkulturalizam kao pojam, ali i kao politika, polako ali sigurno istiskuje multikulturalizam iz javne sfere. Interkulturalizam za razliku od svog prethodnika naglašava zajedničke momente raznih kultura i angažiran je u izgradnji građanskog društva baziranog na vrijednostima individualne slobode i ljudskih prava. Ukratko, interkulturalizam je manje kulturalistički nastrojen od multikulturalizma te je u stanju akomodirati argumente i zahtjeve univerzalista. Ako ove pojmove dovedemo u kontekst s Vukomanovićevom shemom, dolazimo da zaključka da multikulturalizam ostaje zarobljen u polovici bližoj sukobu, dok je interkulturalizam, zasnovan na dijalogu i suradnji, puno bliži stapanju.

ZAKLJUČAK

Iz današnje perspektive možemo reći da je ‘tvrđi’ multikulturalizam kao politički projekt doživio poraz. Teroristički napadi u Londonu pokazali su koliko je lako radikalizirati muslimansku mladež, rođenu i odgojenu u Europi, u uvjetima segregacije kakvu zastupa rigidni multikulturalizam. S druge strane, francuski slučaj krvavih nereda u useljeničkim predgrađima velikih gradova 2005.

260 godine pokazao je kako istinske integracije ne može biti sve dok postoje golemi ekonomski dispariteti između domicilnog i doseljenog stanovništva.

U našem neposrednom susjedstvu ovaj se problem manifestira na drugačiji način. Bosna i Hercegovina, ratom osakaćena zemlja podijeljena između tri konstitutivna naroda, na dva entiteta (i jedan distrikt) te na bezbroj kantona, nastoji biti Švicarska Balkana, ali za razliku od alpske federacije ne posjeduje zajednički set vrijednosti niti jasnu viziju zajedničke budućnosti.

Ideološki Berlinski zid davno je srušen, ali su od njegovih cigli sagrađeni nebrojeni novi zidovi koji ljude dijele po njihovoj rasnoj, etničkoj, jezičnoj i vjerskoj pripadnosti. Ti zidovi mogu biti stvarni poput onog između Izraelaca i Palestinaca ili birokratski i psihološki poput onog u BiH, ali učinak im je isti: oni sprečavaju izgradnju zajedničkog civilnog društva temeljenog na vrijednostima kao što su individualne slobode, ljudska prava i jednakost svih pred zakonom.

Multikulturalizam se u ovom kontekstu više pokazao kao dio problema nego kao dio rješenja, a njegova pred-moderna komponenta prečesto je zasjenila njegovu deklariranu post-modernističku orijentaciju.

Integracija ne smije biti upitna i nema alternativu. Ona dakako ne smije imati predznak asimilacije i gubitka kulturnog identiteta, ali mora biti prepreka putu u getoizaciju i stvaranju odvojenih zajednica koje su u najbolju ruku antagonistički 'tolerantne' ili indiferentne jedna prema drugoj, a u najgorem slučaju ulaze u sukob. Ključan pojam stoga mora postati adaptacija, a ona istovremeno podrazumijeva zadržavanje specifičnog kulturnog identiteta kao i spremnost na prihvaćanje zajedničkog jezika i zajedničkih vrijednosti bez kojih ne može biti ni dijaloga ni građanskog društva.

Društveno angažirana umjetnost često preuzima ulogu pokretača upravo takve vrste dijaloga. Mladi glazbenici bosanskohercegovačke grupe Dubioza Kolektiv u svojim tekstovima, primjerice, zastupaju stav o nužnosti izgradnje društva koje ne pravi razlike na osnovi narodnosti i vjeroispovijesti:

'Meni je muka od vječne
nacionalističke furke
da me netko smješta
u Bošnjake, balije il' Turke
Želim biti Hercegovac,
Želim bit Bosanac
Zašto da u svojoj zemlji
živim kao stranac...
Neću distrikt
Ne priznajem kantone
Neću petnaest vlada
Ministre morone
Sve što sada trebam
Ritam, bas i mic (*majk*)
Pojačaj zvuk,
Digni šaku u zrak'

(Dubioza Kolektiv, 2008).

262 LITERATURA

- Eriksen, Jens-Martin i Stjernfelt, Frederik (2009). 'Culturalism: Culture as political ideology'. URL: <http://www.eurozine.com/articles/2009-0.-09-eriksenstjernfelt-en.html> (1.11.2009.)
- Finkielkraut, Alain (1989). *La Défaite de la pensée*. Pariz: Gallimard.
- Kymlicka, Will (2009). *Multicultural Odysseys*. Oxford: Oxford University Press.
- Moller Okin, Susan (1999). 'Is Multiculturalism Bad for Women?'. U: Cohen, Joshua i Howard, Matthew (ur.): *Is Multiculturalism Bad for Women?*. Princeton: Princeton University Press.
- Phillips, Trevor (2005). 'After 7/7: Sleepwalking to segregation'. URL: <http://www.humanities.manchester.ac.uk/socialchange/research/social-change/summer-workshops/documents/sleepwalking.pdf> (20.10.2009.)
- Vukomanović, Milan (2008). 'How to Understand and Study Religious Diversity Today?'. U: Đorđević, Dragoljub (ur.). *The Sociology of Religion in the Former Yugoslav Republics*. Niš: JUNIR.
- West, Patrick (2005). *The Poverty of Multiculturalism*. London: Civitas Institute.

OSTALI IZVORI

- Dubioza Kolektiv, 'Svi u štrajk'. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=KwyRwZYL9Xk> (5.11.2009.)
- Kur'an Časni (1974). Zagreb: Stvarnost.

MONO VS. MULTI: CULTURALISMS
IN SCIENCE AND POLITICS

Janko Bekić

263

ABSTRACT — Terrorist attacks on New York, Washington, Madrid and London put an end to the golden age of multiculturalism in the USA and Europe. Severe criticism was directed towards those who had placed group (minority) rights before individual rights, causing the multicultural camp to moderate and revise its positions by turning to the so-called liberal or 'soft' multiculturalism. At the same time, a new variant – interculturalism – was created, which is oriented towards dialogue and cooperation, and emphasizes similarities rather than differences. As such, it is undoubtedly gradually replacing the older model.

KEY WORDS — culturalism, minority rights, human rights, assimilation, integration, Islam, feminism, secularism